

specifika påståenden att söka sig vidare. Litteraturöversikten refererar dessutom huvudsakligen till verk som enligt författarna är centrala, och gör inte anspråk på att vara uttömmande. Här hade i alla fall jag gärna sett att man faktiskt hade haft ambitionen att vara lite mer heltäckande över det forskningsfält som ändå finns.

Denna kritik får inte förta värdet av det här nya verket. I sin helhet har författarna producerat ett oerhört viktigt bidrag till Danska Västindiens hela historia, som väl fångar såväl sedan länge etablerad kunskap som de senaste decenniernas forskning. Med tanke på att det var mer än fyrtio år sedan någon senast tog sig an motsvarande arbete är verket högst välkommet.

Klas Rönnbäck

| PETER HENNINGSEN: *Dengang vi var bønder*, Gads Forlag, København 2019, 303 s., 349,95 kr.

Det er en på alle måder smuk og præsentabel bog, som Gads Forlag har udgivet. Peter Henningsens velformidlede skildring (i historisk præsens) af den traditionelle, tidlig-moderne landbokultur og historien om, hvorfor og hvordan dens bygninger sidenhen kom på museum, følges gennem hele bindet af velvalgte og smukt gengivne illustrationer, som det tospaltede format giver god plads. Titlen er formentlig valgt, fordi den i 2018 blev benyttet på en tv-serie, i hvilken forfatteren havde en fremtrædende plads.

Egentlig er der imidlertid tale om to bøger i samme bind. De første fem kapitler handler om „den bondekultur og det bondesamfund, som de fleste af os er rundet af“ (s. 14). De sidste tre er en museumshistorisk behandling af danske frilandsmuseer og de med dem forbundne lange traditioner for etnologisk-bygningshistoriske bondegårdsstudier.

På trods af forfatterens fine indledende påpeging af, at „[s]elv om bøndernes sønner og døtre flyttede til byerne og blev industriarbejdere, så hang meget af den gamle bondekultur ved“, så hører vi ikke andet og mere om denne rurale virkningshistorie efter systemskiftet end føromtalt museologiske redegørelse. Og det er en stor skam, fordi den udbredte, stærke landboidentitet langt op i 1900-tallet jo blandt andet fik store politiske konsekvenser. Af samme grund vil jeg imidlertid tillade mig i det følgende kun at forholde mig til den første „bog“: den, som begynder i 1700-tallet og slutter i 1901.

I store træk udgør de fem første kapitler en kondenseret og popu-

lariseret udgave af Henningsens store disputats fra 2006.¹ Dens hovedkonklusion kan en anelse karikeret (men også kun en anelse) sammenfattes som følger: I 1700- og dele af 1800-tallet mente præster og oplyste borgere, at bønder var dumme og dovne – og det var de også. Det er simpelthen hele den foreliggende fremstillings præmis. „Den gamle tids bonde er personligt ufri og lever i et dybt afhængighedsforhold til sin godsejer, som har til samfundsopgave at værne ham [...] bonden kan ikke tage vare på sig selv. Han er for uoplyst og uvidende om alt uden for landsbygærdet. Kort sagt dum. Bonden er også socialt stigmatiseret, nærmest som et undermenneske, og til spot og spe, overalt hvor han kommer uden for sin egen kreds“ (s. 21). Et postulat, som intetsteds søges modsagt, nuanceret eller blot diskuteret. Bogen præges nemlig overalt af en sjældent alvidende forfatterposition.

Kapitel 1, der hedder *Bondelandet*, gør glimrende rede for de meget forskellige landskabelige forhold, som fællesskabstidens landbrug måtte tilpasse sig, og for varierende godssystemers betydning for landbefolkningens kår. Men fremstillingen er overalt præget af det overordnede syn på bondskheden. Som ofte før i landbohistorisk litteratur hører vi om, hvordan godsejeren holdt bønderne nede (s. 23). Om konkrete udslag af fæsteforholdets formelle, men ofte tillige reelle gensidighedselement såsom forsvar i retssager og udlån af husdyr, sædekorn og redskaber fra hovedgården er teksten derimod tavs.

I kapitel 2 om *Bondelivet* foldes temaet med den mentalt indskrænkede bonde fuldt ud. Her beskrives befolkningens skæbnetro og ideen om, at alle goder var fordelt én gang for alle, og at den enkelte derfor kun kunne blive rigere ved at få en større del af kagen. Der lægges overalt megen vægt på, hvor statistisk tilværelsen var, men temaet overspilles. Det hævdes eksempelvis, at „antallet af gårde og huse lå fast“ (s. 56), hvilket jo simpelthen er forkert. Hustallet var, som allerede påvist af Fridlev Skrubbeltrang, stærkt stigende gennem 1700-tallet.² Gårdtallet var til gengæld ganske stabilt, så måske Henningsen med bønder egentlig mener „gårdmænd“ (en egentlig definition får vi aldrig).

Det fortælles også, at „[a]lle gårdmænd havde lige store andele af den gode og den dårlige jord, og de havde alle samme slags redskaber og lige mange husdyr“ (s. 57). For, som læseren tidligere har lært, „bønder brød sig ikke om at skille sig ud“ (s. 44). Men bortset fra de mindre dele af Danmarks jordegods, som var egaliseret, er påstan-

¹ Peter Henningsen: *I sansernes vold. Bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark*, I-II, Landbohistorisk Selskab, København 2006.

² Fridlev Skrubbeltrang: *Husmand og Inderste. Studier over sjællandske Landboforhold i Perioden 1660-1800*, Ejnar Munksgaard, København 1940.

den forkert. Der var ganske store variationer i tilliggendets fordeling, besætningsstørrelser/-sammensætning og redskabsarsenal.³ Og når det på s. 56 samtidig oplyses, at „omfanget af agerjorden ikke kunne udvides“, så er det en forunderlig påstand om et landskab, hvor ager- og engjord ved 1700-tallets begyndelse kun udgjorde mellem $\frac{1}{4}$ og $\frac{1}{3}$ af det samlede landareal. Sandheden er da også snarere, at der frem mod 1750'erne lokalt blev opdyrket ganske store arealer, samt at omrebnings af bymarken (måske netop i forbindelse med sådanne udvidelser) ikke var noget særsyn.⁴

Kapitel 3 hedder *Bondesindet* og handler om bøndernes tænke- og talemåder og om deres hele sædvaneprægede væsen. De var uvidende, får vi at vide, interesserede sig ikke for verden uden for sognegrænsen og havde kun sjældent gået i skole. En sådan synsvinkel synes alene muliggjort ved en stærkt selektiv brug af den eksisterende faglitteratur. Her er intet om jyske karles og pigers migrantarbejde i Nederlændene, intet om 1600-tallets generelle fremgang i læse- og skrivekunderskaber, intet om degneskoler.⁵ I betragtning af, hvilken betydning sognegrænsen tillægges for bondestandens erfaringshorisont, er det i øvrigt tankevækkende, at vi intet hører om kristentroen (men kun om folketroen); om hvordan pietismen i visse dele af landet fik grundigt tag i landbefolkningen.⁶ Og hvis sandheden skal frem, var langt den største del af 1700-tallets danske befolkning vel traditionalistisk i betydningen bagud-skuende, ikke kun bønderne.

Egentlig kaldes kapitel 4 for *Bonden krop*, men det handler mest om klædedragt og spisevaner. Igen springer det mangelfulde faglitterære grundlag i øjnene. Hvor er Peter Riismøllers indfølelse beskrivelse af husmandsstandens kummerformer, hvor er indgående analyser af det sene 1700-tals kropps- og bevægelsesidealer, og hvor er nyere un-

³ Holger Munk: *Rytterbonden. En landbrugs- og kulturhistorisk Studie fra Vordingborg Rytterdistrikt 1718-1768*, Det Danske Forlag, København 1955; Bo Johansen: *Kontinuitet og vækst. Landbrugets strukturelle udvikling på Falster 1760-1810. En historisk-statistisk undersøgelse*, Landbohøjskoleforlaget, Kerteminde 1994.

⁴ Carl Rise Hansen & Axel Steensberg: *Jordfordeling og udskiftning. Undersøgelser i tre sjællandske landsbyer*, Det kongelige danske Videnskaberne Selskab, København 1951.

⁵ Max Pedersen: „Fra Vadehavet til Amsterdam“, *Sjæklen*, 2012, s. 83-104; Charlotte Appel: *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark*, I-II, Museum Tusulanum, København 2001; Georg Hansen: *Degnen. Studie i det 18. Aarhundredes Kulturhistorie*, Schultz, København 1944.

⁶ F. Elle Jensen: *Pietismen i Jylland. Studier over jyske Menighedstilstande, særlig paa Landet, omkring Midten af det 18. Aarhundrede*, Teologiske Studier 5, København 1944.

dersøgelser af transformeringen af bondekroppe til soldater?⁷ Forfatterens hovedinteresse er tydeligvis traditionel påklædning og konservative madvaner, ikke de små fine variationer i hjemmets indretning med inventar, som ifølge Martin Bork gjorde det muligt for den enkelte at skille sig ud.⁸

Kapitel 5 handler om *Bonden i politik*, men ganske interessant signalerer denne overskrift ikke blot et temaskift, men også et periodeskift til 1800-tallets stænderforsamlinger, højskolebevægelse og andelsvirksomheder frem mod systemskiftet 1901. For den henningsenske 1700-talsbonde kunne jo umuligt handle politisk. Glemte er Claus Bjørns påvisning af mange fæstebønders interesserede medleven i den store politik og deres lyst og evne til at tage del.⁹ Og det samme er Palle O. Christiansens simple men produktive skelnen mellem fatalistiske og stræbsomme bønder.¹⁰

Bogen har et udtalt ønske om at generalisere, at være medianhistorie. Nok får vi til en begyndelse at vide, at der var „stor variation i tid og rum“ (s. 16). Og nok gøres der især grundigt rede for de regionale variationer i bøndernes økologiske og juridiske grundvilkår. Men resultatet er givet på forhånd, og den omhandlede „bonde“ defineres som nævnt aldrig, ligesom ethvert tilløb til social differentiering forbliver rent deskriptiv. „Bondetypen“ var øjensynlig så stærk, at den overlejrerede alle økonomiske og juridiske forskelle. På side 48 opremses som landsbyens beboere gårdmænd, husmænd og inderster, på side 21 hedder det, at „bonden er nederst på standssamfundets sociale pyramide“, og på side 28, at husmænd var „bondesamfundets sociale bund“. Havde denne sociale differentiering overhovedet ingen konsekvenser for udsyn og handlekraft? Og hvad med pjalteproletariatet og taterne? Var der virkelig ingen under og ingen ved siden af bønderne? Og hvorfor skal det hele anskues fra overklassens perspektiv og ikke fra bøndernes eget?

I kort form vil jeg til afslutning hævde, at bogens hovedproblem allerede giver sig til kende i titlen. For det første det „vi“, som bygger på

7 Peter Riismøller: *Sultegrænsen*, Nyt Nordisk Forlag, København 1971; Niels Kayser Nielsen: *Krop og oplysning. Om kropskultur i Danmark 1780-1900*, Odense Universitetsforlag, Odense 1993; Tine Damsholt: *Fædrelandskærlighed og borgerdyd: patriotisk diskurs og militære reformer i Danmark i sidste del af 1700-tallet*, Museum Tusulanum, København 2000.

8 Martin Bork: „Materielle statussymboler hos sjællandske bønder i 1700-tallets første halvdel“, *Fortid og Nutid*, december 2002, s. 278-297.

9 Claus Bjørn: *Bonde, herremænd, konge. Bonden i 1700-tallets Danmark*, Gyldendal, København 1981.

10 Palle O. Christiansen: *Lykkemagerne. Gods og greve, forvalter og fester i 1700-tallets verden*, Gyldendal, København 2002.

den udbredte generalisering, at en stor andel af Danmarks befolkning ved begyndelsen af 1900-tallet boede på og ernærede sig af landet. En stor del, ja, men dog trods alt kun 62 % (1901). „Vi“ er altså også en hel del, som har alt muligt andet end bønder som vort umiddelbare ophav, og landbrugserhvervets hegemoniske status i den danske samfundsdebat indtil i hvert fald 1980'erne skyldtes ikke udelukkende demografi, men så sandelig også Axelborgs dygtige propagandaarbejde.

For det andet forekommer den gennemgående behandling af de „bønder“, som „vi“ angivelig engang var, som det vil være fremgået, ganske frimodigt essentialistisk. Hvor ville vi dog som læsere være blevet uendelig meget klogere, hvis forfatteren virkelig havde turdet afprøve og nuancere sine egne tolkninger i stedet for blot at hamre dem igennem med en grovsmeds finesse.

Bo Fritzboeger

| CLAUS BRYLD: *Edmund Burke. Konservatismens profet*, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus 2018, 276 s., 299,95 kr.

En af de mere overraskende titler på årets bogmarked er denne biografi om den britiske parlamentariker, taler og filosof Edmund Burke (1729-1797). I eftertiden er han mest kendt for sine *Reflections on the Revolution in France*, et skrift, der har indskrevet sig på en central plads i konservatismens kanon, og som kredsen omkring Søren Krarup tog initiativ til at oversætte til dansk i 1980'erne. Det lå vel derfor ikke lige i kortene, at det netop skulle blive Claus Bryld, der gennem et langt liv har markeret sig på den modsatte side af det politiske spektrum, som skulle forfatte den første større fremstilling af mandens liv på dansk. Men i sin ungdom skrev han en lille afhandling om den debat, der udspandt sig mellem Burke og den amerikanske revolutionære Tom Paine ovenpå skriftet om Den Franske Revolution, konservativ reaktion i instruktiv modsætning til oplysningens universelle idealer. Men der er utvivlsomt mere at sige om den debat, og det har nu fået Bryld til at vende tilbage til sagen i sit otium. Ved nærmere eftersyn lader Burke sig nemlig vanskeligt passe ind i en ærkekonservativ kasse. Over lange stræk overrasker hans positioner. Men for rigtigt at kunne se det kræves, at man tager hele mandens karriere i øjesyn, og det er så det, Bryld forsøger i denne glimrende, klare og overskuelige biografiske gennemgang af Burkes virke.

I de første kapitler introduceres vi til Burkes ophav med en irsk-katolsk moder og hans karriere inden skriftet om revolutionen. Han hørte på ingen måde til kernen i „the establishment“. Et tidligt værk viser ham som æstetisk teoretiker, der kunne påskønne det sublime (altså